

## Razmišljanja o mnogoternem mestu

Tudi mesta mislijo, da so delo uma ali naključja, vendar ne ta ne ono nista sama zadostna opora njihovim zidovom. Od mesta ne uživaš sedmerih ali sedemdeset in sedmerih čudes, marveč odgovor, ki ga daje na neko tvoje vprašanje. Ali pa vprašanje, ki ti ga zastavi...

Italo Calvino: *Nevidna mesta*<sup>1</sup>

<sup>1</sup> Italo Calvino: *Nevidna mesta*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990; prevod Srečka Fišerja.

<sup>2</sup> *The Practice of Everyday Life* (Praksa vsakdanjega življenja), University of California Press, Berkeley, 1988.

<sup>3</sup> Urzone Press, New York, n.d.

Arhitekti, načrtovalci in socialni teoretiki že stoletja singularizirajo mesto. Iz nečesa, kar je največkrat neurejena, spontana ali celo neobvladljiva mnogoternost prizorišč, praks in ljudi, so izoblikovali urejeno in zedinljivo celoto. Ali je torej vendarle mogoče razviti alternativo *singulariziranju* mesta in:

razmišljati o sami pluralnosti realnega in si prizadevati, da bo ta način razmišljanja o pluralnem učinkovit?<sup>2</sup>

V številnih najnovejših razpravah o mestu, na primer v prvi številki revije *Zone*<sup>3</sup>, ki se razglša za nosilko novega

razmišljanja o mestu, ali v tisti o idealnem mestu, ki je bila leta 1992 predstavljena v *Times Literary Supplement*, je singularizacija norma. Tudi v drugih novejših teoretskih razpravah o mestni pokrajini avtorji ostajajo ujeti v singularno.

Za številne avtorje v *Zone* velja, da je njihovo videnje urbanosti prežeto z nostalgичnimi podobami kulturno živahnega mestnega jedra. Za Herberta Muschampa je mesto izgubilo dozdevno kaotično, neformalno urejeno in energično realnost devetnajstega stoletja. Na njenem mestu so se pojavili skrbno načrtovani, kultivirani in visoko kvalitetni modeli novega, srednjemu razredu prilagojenega jedra. Tudi Mel Charney verjame, da so mesto uničile strateške intervencije kapitala, ki je "javno substanco" mesta nasilno transformiral v sprivatizirano kraljestvo, restrukturirano in rekonstituirano tako, da ustreza manjšini namesto večini. Kennethu Framptonu pa se zdi, da vrtoglava naglica in obseg te transformacije ne puščata prav veliko manevrskega prostora marginaliziranim "kritičnim arhitektom". Njihova edina možna taktika je neke vrste gverilska akcija zoper abstraktno plimo multinacionalnega razvoja. Sol Yurick se strinja, da obstaja ogromen pritisk, da bi se mesto spremenilo. Kljub temu pa bo, tako trdi, prišlo do upora proti novemu visoko tehnološkemu redu in učinkom, ki bi jih le-ta lahko imel na depopulacijo mestnega jedra, kajti, kaj drugega pa je mesto kot njegove množice, njegova energija in njegovo jedro.

Nekateri avtorji kritizirajo to nostalgijo za tradicionalnim mestom. Felix Guattari na primer izrecno zanikuje kakršno koli idejo o tem, da bi bilo v tradicionalnem mestu kaj inherentno dobrega, vendar pa zavrača tudi idejo "postmodernega" in "postindustrijskega" mesta. Trdi, da so takšne podobe odvisne od infrastruktur kapitala in da perpetuirajo njegovo strukturo. Njegovo mesto bi funkcioniralo predvsem kot vozil v produkciji subjektivnosti in bi terjalo ponoven premislek o javnih dobrinah in njihovo ponovno definicijo. Podpiralo bi tako javne službe kot tudi deteritorializirane, subjektivne, abstraktne izjavljalne prakse in pomene, ki bi jih proizvedlo. Mark Guillaume pa postavlja domnevo, da je posledica vseprežemajoče funkcionalnosti industrijskega mesta in izgube vsakršne metanarativnosti postmodernega sveta naraščanje površnosti, anonimnosti in nestabilnosti naših urbanih življenj. Razpršenost mesta na številna, pomena oropana predmestja je nemogoče preseči z nostalgijo po nekakšnem starem mestnem jedru. Namesto tega zahteva "kakofonično mesto" pomenov nešteti posameznikov, ki tvorijo to mesto.

V nasprotju z odzivi, ki si prizadevajo na neki način znova priklicati vizijo tradicionalnega mesta ali pa hočejo ustvariti neko novo obliko stabilnega urbanizma, Peter Eisenman raje poskuša mesto destabilizirati, ga odpreti in ga fragmentirati ter na ta način ustvariti temelje za raziskovanje njegovega bivanja v tem našem nenehno spreminjajočem se svetu. Rem Koolhaas ugotavlja, da je to, kar mesto potrebuje, nekakšna arhitektura brisanja, ki bi ponudila možnost namesto zaključka.

Deset let kasneje so bili v *Times Literary Supplement* odgovori na vprašanje *Kakšno je vaše idealno mesto?* v nekaterih pogledih sicer različni od tistih v *Zone*, vendar pa hkrati tudi zelo podobni. Z izjemo Anthonyja Vidlerja in Jonathana Rabana vsi vprašani ponujajo svojo osebno vizijo ideala in večkrat kot ne celo poimensko navajajo svoje idealno mesto. Navedena mesta so klasičen primer določenega tipa: Benetke, New York, Pariz, Praga, Helsinki in še mnogo drugih. Avtorjem se ta mesta zdijo idealna zaradi svoje dozdevne intimnosti in možnosti aktivnega pešaškega življenja, ker so nasploh prijetna za življenje, polna energije in imajo prelepa mestna jedra.

Jonathan Raban pa trdi, da širjenje mest onkraj znosnih meja starejših mestnih jeder, ki je značilno za devetdeseta, izničuje vsakršno možnost idealnega mesta. Namesto tega kot ideal ponuja London iz sredine devetnajstega stoletja. Anthony Vidler sicer svetuje, da bi opustili poskuse idealiziranja mesta, saj gre pri idealizacijah za kontrolo, vizualno senzibilnost in optično distanco, vendar ga izdaja njegov izbor. Po njegovem zgolj metropole, kot so New York, London in Pariz, predstavljajo kraje, ki so polni vitalnosti in energije.

Odgovori v *Zone* in *Times Literary Supplement* temeljijo na podobnih predpostavkah. Prva predpostavka je, da obstaja mesto, ki ga je mogoče spoznati in opisati: mesto, ki ga je mogoče abstrahirati in reificirati s pomočjo imena ali lastnosti. Druga predpostavka je, da je mesto, pa najsi bo dobro ali slabo, novo ali staro, mogoče zreducirati na vizijo danega subjekta. In končno, da en del, na primer mestno jedro, določena stavba ali značilen detajl, zastopa dosti večjo in kompleksnejšo celoto. Celotisti, ki do ponovnega urbanega razvoja zavzemajo radikalno stališče, to počnejo v imenu vizije, ki privilegira njihov lastni, posamični pogled.

Nadalje obstaja tudi tendenca ignoriranja kompleksnosti in celo protislovnosti, ki so vgrajene v same temelje mestnega življenja. Poulično življenje, ki je tako zelo popularno med številnimi intelektualci, ki živijo v starih, moderniziranih mestnih jedrih, je ena realnost. Popolnoma druga realnost pa je realnost geta, kjer poulično življenje, kolikor ga lahko sploh vidimo, pomeni pobeg iz bede in obupa propadajočih in

<sup>4</sup> *S tem pa nikakor ne mislim reči, da so ljudje, katerih nazore sem na ta način tipiziral, bodisi zlobni ali pa se ne zavedajo realnosti, o katerih govorim.*

<sup>5</sup> MIT Press, 1995.

opustošenih notranjosti zgradb, v katerih so ljudje prisiljeni živeti. Morda se je od časa do časa koristno spomniti velikih središč tradicionalnih mest, pa četudi v romantičnih barvah: številnim med nami nudijo kar najbolj intenzivno in razburljivo življenje. Prav tako koristno pa je vedeti, da so bila ta neizmerno bogata središča zgrajena na plečih kilometrov in kilometrov urbane bede: vsak Knightsbridge ali Manhattan ima svoj East London ali South Bronx.

Tistim, ki brezskrbno zadovoljni živijo v vzvišeno elegantnih bivališčih, se pogovori o ustvarjanju nestabilnosti ali o arhitekturi propada najbrž zdijo zelo razburljivi. Tistim pa, ki naseljujejo odvratne, propadajoče ulice naših mest, se take ideje najbrž zdijo naivne ali pa celo zlobne. Pomembno je, da kakofoniji naših označevalcev dovolimo, da zastopa naš subjektiven odnos do mesta. Če pa to storimo, ne da bi razkrili, kako realnosti spola, razreda in rase proizvajajo tolikšne razlike in neenakosti med označevalnimi dejanji, s tem ponižamo tako akterje, ki te oznake proizvajajo, kot tudi realnost, iz katere te označitve izvirajo. Trditve, da lahko edinole produkcija subjektivnosti znotraj deteritorializiranega sveta proizvede resnično osvobojevalne prakse, pomenijo romantično preferiranje nekakšnega abstraktnega mesta na račun vsakdanje realnosti. Zanikujejo na primer možnost, da morajo biti mesta za tiste, ki nimajo moči, lokalna in teritorialno definirana, če naj imajo sploh kaj kontrole nad svojo lastno subjektiviteto<sup>4</sup>.

Morda je res, kot trdijo Sennett, Saint in Rykwert v *Times Literary Supplement*, da je posledica vsakega transformativnega dejanja v mestu, vsakega širjenja v mestno zaledje in vsake nove kulturne oblike, kot je na primer Disneyland, izguba javne tolerance in interakcije, našega občutka za realni prostor ter naše sposobnosti razlikovanja med avtentičnim in navideznim. Možno je tudi, da je avtorjevo občutenje spremembe proizvod njegove lastne socialne in kulturne lokacije v mestu: Disneyland mogoče ni nič bolj ali manj avtentičen, nič bolj ali manj odprt drugemu kot kavarne in galerije newyorškega Soha ali londonskega Portobello Rода. Avtentičnost in odprtost nista niti absolutni niti omejeni na kak določen kraj: kot vse druge stvari se spreminjata skupaj s spremembami, ki jih poraja družba.

Arhitekti in urbani kritiki, ki objavljajo v *Zone* in *Times Literary Supplement*, v svojem singulariziranju mesta niso osamljeni. Nedavno tega je izšlo delo avtorice M. Catherine Boyer *Mesto kolektivnega spomina*<sup>5</sup> (*The City of Collective Memory*), ki je vredno omembe zaradi občutenja kompleksnosti, na kateri so zgrajene naše predstave o mestu, ki pa postane žrtev singularizacije, ko Boyerjeva o sprejemanju teh predstav spre-

govori v ednini: tisto, kar enim predstavlja nered in zmedo, je za druge morda temelj enotnosti. Arhitekti, kot na primer Rem Koolhaas v svojem delu *S, M, L, XL*<sup>6</sup>, govorijo o generičnih mestih in to – ironično – prav v trenutku največjega dometa globalnih determinacij, ko mesta nikdar niso bila bolj *sui generis*: o Los Angelesu, Tokiju ali Singapurju sicer lahko govorimo kot o generičnem kraju s konca dvajsetega stoletja, vendar edinstvenost vsakega od njih postavlja na laž tisto, kar imajo skupnega. Bernard Tshumi<sup>7</sup> s svojimi "mesti-dogodki" v iskanju vznemirljive centralnosti odreka priznanje vznemirljivosti in ustvarjalnosti periferije. Pri tem pozablja, da center vedno potrebuje periferijo, periferija pa centra ne tako zelo. Kultura na "periferiji" je lahko ravno tako ali pa še bolj energična in ustvarjalna kot ona, ki jo proizvajajo tisti, ki imajo moč, da definirajo centralnost; perifernost je bolj centrova izguba, kot pa je centralnost periferijin dobiček.

V nasprotju s kritiki, ki privilegirajo tradicionalno mestno središče, pa obstajajo drugi, ki cenijo novo prevladujočo strujo planiranega razvoja predmestja oziroma tradicionalne soseske. V delih Andreasa Duanyja in Elisabeth Plater-Zybeck<sup>8</sup>, Petra Calthorpa<sup>9</sup>, pa tudi v zadnjem delu Christopherja Lascha<sup>10</sup> kar vrvi nostalgичnih podob naših malih mest in sosesk. V njih seveda ni prostora za ksenofobijo, razidem, zlobno obrekovanje in zatiralsko omejevanje, ki so značilnost majhnega in lokalnega.

Tisto, za čemer očitno vzdihujejo tako številni načrtovalci in kulturni kritiki, je vrnitev v en sam del naše preteklosti, pa naj si bo mitski ali nostalgичen. Sinekdoha, subjektivni spomin na neko posamično izkušnjo in želja porajajo vizije, te pa postanejo blažilo za odvratne realnosti, ki jih očitno ti avtorji – morda nevede – sprejemajo kot danosti naše trenutne situacije<sup>11</sup>. Tudi socialni teoretiki, ki so na splošno sicer manj nagnjeni k predpisovanju, kakšno naj bi bilo mesto, se vseeno nagibajo k singularizaciji le-tega.

Za nekatere od njih je mesto mogoče najbolje razumeti kot prizorišče produkcije znotraj kapitala<sup>12</sup> ali kot prizorišče produkcije kapitala<sup>13</sup>. Mesto vidijo kot odsev strukture globalnega in lokalnega kapitala<sup>14</sup>. Nedavne spremembe, ki jih je prineslo tisto, čemur nekateri teoretiki pravijo "postfordovski" in "postmoderni" ekonomski in socialni odnosi, po mnenju nekaterih iz tega tabora zahtevajo večji občutek za "drugega" – na primer spol ali raso – pa četudi v kontekstu produkcije<sup>15</sup>. Drugi trdijo, da ta premik ni dovolj: teorije produkcije morajo prenehati privilegirati zgolj razredno in pa determinativno logiko kapitala ter svojo pozornost preusmeriti na kulturne in socialne attribute znotraj same produkcije. Le na ta način bo

<sup>6</sup> Monacelli Press, v tisku.

<sup>7</sup> *Event-Cities (Mesta-dogodki)*, MIT Press, 1994.

<sup>8</sup> *Town and Town-Making Principles (Mesta in načela, po katerih so zgrajena)*, Harvard Graduate School of Design, Rizzoli, Cambridge, 1991.

<sup>9</sup> *The next American Metropolis (Naslednja ameriška metropola)*, Princeton Architectural Press, New York, 1993.

<sup>10</sup> *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy (Upor elit in izdaja demokracije)*, W.W. Norton & Co., New York, 1995, zlasti 6. poglavje.

<sup>11</sup> Glej James Howard Kunstler: *The Geography of Nowhere (Geografija nikjeršnjega)*, Simon and Schuster, New York, 1993, za populariziran izraz krize urbanosti.

<sup>12</sup> Glej Doreen Massey: *The Spatial Divisions of Labor: Social Structures and the Geography of Production (Prostorske delitve dela: socialne strukture in geografija produkcije)*, Macmillan, London, 1984.

<sup>13</sup> Kot en primer glej David Harvey: *The Urbanization of Capital (Urbanizacija kapitala)*, Basil Blackwell, Oxford, 1985.

<sup>14</sup> V zvezi z razpravo, kako kapital kot logika produkcije v mestu vpliva tako na kulturne odnose kot tudi na naselivitvene vzorce, glej S. Zulkan: *Loft Living, Culture and Capital in Urban Change (Življenje na podstrešju, kultura in kapital v urbanih spremembah)*,

John's Hopkins University Press, Baltimore, 1982.

<sup>15</sup> Za najpomembnejši primer glej David Harvey: *The Condition of Post-Modernity* (Postmoderno stanje), Basil Blackwell, Oxford, 1989.

<sup>16</sup> Glej na primer Neil Smith: *Uneven Development* (Neenakomeren razvoj), Basil Blackwell, Oxford, 1984.

<sup>17</sup> Glej Manuel Castells: *The Urban Question* (Urbano vprašanje), Edward Arnold, London, 1983 in Peter Saunders: *Social Theory and the Urban Question* (Socialna teorija in urbano vprašanje), Hutchinson, London, 1986.

<sup>18</sup> Glej M. Castells: *The City and the Grassroots* (Mesto in ljudsko), University of California Press, Berkeley 1983.

<sup>19</sup> Glej Elizabeth Wilson: *The Sphinx and the City* (Šfinga in Mesto), University of California Press, Berkeley, 1991, za očarljivo razpravo o odnosu feministične teorije do mesta in njegove zamisli.

<sup>20</sup> Glej Raymond Williams: *The Country and the City* (Podeželje in mesto), Oxford University Press, New York, 1973.

<sup>21</sup> Glej Mike Davis: *The City of Quartz* (Mesto iz kremenca), Verso, London, 1990, za nepozabno razpravo o Los Angelesu, kjer avtor – četudi indirektno – v svoji blade-runnerski obravnavi mesta uporablja veliko število socialnoteoretskih pristopov.

mogoče razumeti, kako na mesta učinkujejo prakse, ki so drugačne od razrednih<sup>16</sup>.

Drugi socialni teoretiki trdijo, da je mogoče specifično urbane prakse in forme najbolj razumeti kot "enote potrošnje"<sup>17</sup>. Edinole teorija potrošnje omogoča razumevanje interesov, ki tvorijo neko mesto. In edinole razumevanje odnosov med tistimi, ki se ukvarjajo s posameznimi enotami potrošnje, kot so stanovanja, šole, bolnišnice ali ceste, nam lahko pomaga locirati in razumeti konflikte v mestu<sup>18</sup>.

Spet drugi – feministke<sup>19</sup>, kulturni teoretiki<sup>20</sup> in različni komentatorji<sup>21</sup> – gledajo na mesto kot na prizorišče socialnega boja, ki se odigrava v prostoru. Ti teoretiki gledajo na mesto kot na prizorišče konfliktov, v katerih gre tako za lokalne kot za globalne razmere. Mesto je hkrati struktura moči ter vsota kulturnih in socialnih bojev, ki jih ljudje bijejo, da bi to strukturo osmislili in si v njej zagotovili svoje mesto: kontejner, poln teritorialnih zahtev. Za nekatere teoretike mesto ni več metropola, temveč razpuščena in prostorsko na novo vzpostavljena realnost, ki jo je treba teoretsko obravnavati tako z vidika zgodovine kot tudi z vidika njene lastne prostorsosti.<sup>22</sup>

Te socialne teorije so sicer močne in nudijo izdaten vpogled, vendar pa skoraj vse tipizirajo mesto kot neko obliko odnosov, kot kontejner, kot strukturo kontrole in kot singularen kraj. Naj si bo prostor za ljudstvo ali za oblast<sup>23</sup>, prostor marginalnosti ali homogenosti<sup>24</sup>, centralen ali dekoncentriran prostor ali pa prostor, ki ga je izoblikovala bodisi produkcija ali pa potrošnja – vedno se nanj gleda predvsem kot na singularen prostor, socialno strukturo in kulturno formo. Celo tisti postmoderni teoretiki, ki zahtevajo priznanje razlike in drugačnosti, singularizirajo razliko s tem, da zanemarjajo dejstvo, da sta razlika in drugačnost pomembni edinole, kadar sta del poenotene celote.

Mogoče so kategorije, s pomočjo katerih si poskušamo zamišljati in teoretsko približati naša mesta, tisto, kar tako številne med nami zavaja v singularizacijo mesta. Konvencionalne kategorije, ki jih uporabljamo za opisovanje naših mest, so pretežno abstraktne in pasivne. Identificirajo kvalitete, kot sta heterogenost, moč; skupine, na primer razred; identiteto; ter prostorske in družbene oblike, kot sta center ali periferija. Poleg tega so to v glavnem kategorije kontrole, bodisi področne, kot so načrti ali zemljevidi, ali pa strateške, kot so pojasnila ali politična navodila. Le redko, če sploh kdaj, je to jezik mnogoternih praks in aktivnosti, akterjev in dejavnikov, če pa že je, je ponavadi izrazito lokalno obarvan, destruktuiran ter opisno pripoveden.

Splošne kategorije, s pomočjo katerih mesto lahko kartografiramo, planiramo in razlagamo, seveda morajo obstajati,

morajo pa obstajati tudi načini za razumevanje lokalne in vsadanje prakse. Vprašati se moramo, v kolikšni meri je na mesto mogoče gledati kot na poenoteno entiteto in v kolikšni meri ga je mogoče najbolje razumeti kot prostor mnogoternih in različnih pokrajin in akterjev. Če na teorijo gledamo kot na totalizirajoč pregled nečesa, potem:

človeku pomaga postati sončno Oko, ki gleda navzdol  
kakor  
bog...in je samo gledišče, drugega nič.<sup>25</sup>

Kadar teoretsko razmišljamo o mestu, pa ga ne smemo razumeti zgolj z vidika moči in privilegijev. Nanj moramo gledati tako s tal kot z neba, tako s pozicije nemoči in revščine kot s pozicije moči in bogastva. Če nam to uspe, ne vidimo več singularnega mesta, temveč *mnogoterno mesto*: vse neštnevilne pokrajine in prostore, situacije, prizorišča, predvsem pa vse prakse, ki sestavljajo neko mesto.

Ali kot nam zna tako zgovorno povedati Michel Foucault:

Ne živimo v praznini, ki jo je mogoče  
obarvati z različnimi odtenki svetlobe, živimo  
v spletu odnosov, ki zarisujejo prizorišča,  
ki jih ni mogoče zreducirati drugo na drugo in  
se absolutno ne prekrivajo.<sup>26</sup>

Čeprav teh prizorišč ni mogoče zreducirati, pa jih pogosto najdemo ob istem času na istem mestu. Nekatera si delimo, drugih ne. V kritičnih trenutkih si izmislimo kako entiteto, ki si jo lahko predstavljamo kot celoto. Ta celota sicer res vzpostavi strukturno ogrodje, na katerega se vsi odzivamo, vendar niti ne osvetli niti ne definira vseh vidikov naše kulturne in socialne prakse. Razlog je v tem, da smo vsi del neke celote, hkrati pa se nanjo ne navezujemo na isti način, na katerega razvijamo primerjalne in ocenjevalne diskurze za razumevanje tako celote kot njenih številnih delov.

Mogoče pa:

Vsakdo ve, kaj mislimo, ko govorimo o "sobi" v nekem stanovanju, o  
"vogalu" neke ulice, o "tržnici", o nakupovalnem ali kulturnem "središču",  
o "javnem prostoru" in tako naprej.<sup>27</sup>

Toda tisto, kar vsakdo pozna, morda ni ena in ista stvar.

<sup>22</sup> Glej Edward Soja: *Post-modern Geographies; The Reassertion of space in Critical Social Theory* (Post-moderne geografije; ponovna uveljavitev prostora v kritični socialni teoriji), Verso, London, 1989, za pomembno obravnavo tega stališča.

<sup>23</sup> Glej Iris Young: *Justice and the Politics of Difference* (Pravičnost in politika razlike), Princeton University Press, Princeton, 1990, še zlasti 8. poglavje.

<sup>24</sup> Glej E. Wilson, op. cit.

<sup>25</sup> Michel de Certeau op. cit.: 92.

<sup>26</sup> M. Foucault "O drugih prostorih" v *Diacritics* 16, Pomlad 1986:23.

<sup>27</sup> Lefebvre: *The Production of Space* (Produkcija prostora), Basil Blackwell, Oxford, 1991: 16.

<sup>28</sup> Besedo "kategorija" uporabljam zato, ker v vsakodnevni in filozofski rabi pomeni načine, na katere so organizirani razredi fenomenov, in načine, na katere se razvijajo apriorne koncepcije, ki jih uporabljamo za urejanje senzornih in imaginarnih vtisov tega našega sveta.

Isti kraj je pogosto prizorišče antinomičnih diskurzov ter kontradiktornih in konfliktnih praks. V mestu ni singularen noben kraj, nobena stvar in nobena struktura. Mesto je po svoji lastni naravi ter po naravi brezštevilnih akterjev, ki ga naseljujejo, mnogoterno. Ni ga mogoče definirati in razumeti v njegovi realnosti celote niti ga ni mogoče adekvatno opisati s sklicevanjem na njegove številne fragmente in dele. Ni niti totalno niti parcialno, njegovi elementi pa niso niti popolnoma prepleteni niti popolnoma razvezani. Mesto je mnogoternost svojih številnih delov in celota svojih mnogoternih prizorišč in praks.

V predstavah o mestu kar vrvi manihejskih podob. V jedru ene od podob so mestna središča, polna razburljivih in bogatih kulturnih kreacij ter socialnih interakcij. Pogled na metropolitanska središča z razkošnimi trgovinami, dobro obiskanimi muzeji in gledališči, modnimi ulicami in energičnimi prebivalci, bleščečimi novimi poslopji in vsakršnimi arhitekturnimi čudeši razveseljuje številne med nami. Neko drugo, popolnoma nasprotno stališče pa obsoja taisto mestno središče kot prizorišče in celo vzrok zloma današnje družbene ureditve. Tisto, kar vznemirja druge, je pogled na razpadajočo infrastrukturo, zapuščene zgradbe, narkomane, poulični kriminal, brezdomce ter na urbane nemire, kot je bil tisti v Los Angelesu leta 1992. Ko si predstavljamo predmestje, je to za nekatere med nami prostor mediokritete, kruhoborske homogenizacije in kulturne odtujenosti. K tem podobam spadajo še prizori neskončnih, ponavljajočih se, skrajno dolgočasnih razgledov, naključno raztresenih po pokrajini. V nasprotju s tem gledanjem pa nekateri v predmestju vidijo potencial za rešitev tistega najboljšega, kar ima ponuditi ameriški način življenja. Predmestna skupnost rešuje in ohranja, kar je od velikih demokratičnih tradicij "glavne ulice" malih mest najboljšega.

Vse te različne predstave niso drugega kot rezultat konceptualne disonance in aporij nekega kompleksnega teoretičnega sveta. Predstavljajo tudi različne prostore in kraje, med seboj tekmujoče in celo spopadajoče se socialne pozicije ter historične lokacije, ki jih naseljujejo brezštevilni akterji, ki sestavljajo mesto. So rezultat različnih odnosov do realnosti, ki ji pravimo mesto, ter različnih izkušenj in razumevanj, ki jih ti odnosi proizvajajo.

Zato pa moramo razviti kategorije<sup>28</sup>, ki nas bodo informirale o mnogoternih izkušnjah in bivališčih, ki tvorijo mesto, obenem pa ne bodo *a priori* zanikovale prisotnosti in učinka običajnih struktur, oblik in družbenih logik. Kategorije, ki jih bomo uporabljali, se bodo morale izogibati privilegiranju katerega koli določenega prostora v mestu in katerega koli

načina videnja mesta, pa tudi privilegiranju odnosa do mesta, izkušnje z mestom ali razumevanja mesta katerega koli določenega akterja. Z vsem tem v mislih si oglejmo enega izmed skupkov kategorij za razmišljanje o mestu v njegovi mnogoternosti.

Obstaja nešteto načinov kategoriziranja mesta in številnih praks ter oblik, ki ga sestavljajo. Glede na to, da sem samo eden od akterjev v mestu in da je moja domišljija precej omejena (spomnimo se samo Calvinovih mest), naj mi bo za začetek dovoljeno predlagati nekaj možnosti in povprašati, v kolikšni meri bi le-te lahko prispevale k našemu občutju mesta kot mnogoternosti: naj mi bo tudi dovoljeno poudariti, da je to zgolj predlog možnih diskurzivnih taktik za "poznavanje" mesta in ne dokončna kodifikacija nekega določenega pristopa: mesto mnogoternosti mora biti vedno odprto za nove in druge možne diskurzivne taktike. Med mnogoternostmi mesta so:

*abstraktno mesto / socialno mesto*  
*tehnično mesto / heterotopično mesto*  
*mesto strategij / mesto taktik*  
*spacialno mesto / antispacialno mesto*  
*mesto objektov / mesto subjektov*  
*znano mesto / neznano mesto*  
*strukturirano mesto / destrukturirano mesto*  
*mesto reda / mesto spontanosti*  
*mesto institucij / mesto neformalnega*  
*mesto vdaje / mesto odpora*  
*mesto močnih / mesto nemočnih*  
*mesto noči / mesto dneva*  
*nameravano mesto / neneravavano mesto*  
*mesto predvidljivosti / mesto presenečenja*  
*mesto prostorov / mesto neprostora*  
*mesto oblik / mesto brezobličnosti*  
*mesto prizorišč / mesto prizorov*  
*tekstualno mesto / doživeto mesto*  
*mesto komunikacij / mesto tišin*

To je samo delček mnogoternosti konfliktov, protislovij in odnosov, ki sestavljajo mesto. Vsakdo med nami bi lahko dodal ne le kakšno novo nasprotje, temveč tudi kakšen nov način gledanja na gornja nasprotja, ali pa bi lahko ustvaril kakšen nov način razporeditve mnogoternosti, na primer v trojicah ali četvericah. Tako bi lahko imeli:

*mesto nameravanih prostorov / neprostore / mesto neneravanih neprostorov / prostore*

<sup>29</sup> Delo Henrija Lefebvrea: *The Production of Space* (Produkcija prostora), Basil Blackwell, Oxford, 1991, je vir za to kategorijo.

*mesto destrukturirane kontrole / mesto strukturirane spontanosti*

*mesto tekstualnih prizorišč / mesto doživetih prizorov*

in poljubno število drugih kombinacij.

Nekatere se nam bodo najbrž zdele bolj, druge pa manj smiselne, vendar pa vsaka izpostavlja možne mnogoternosti, ki jih gre upoštevati pri razmišljanju o strukturah, oblikah, akterjih, delovanjih, praksah in prostorih nekega mesta. Vsaka od postavk zaobjema drugo; vsaka ustvarja potrebo po svojem nasprotju ali po svojem drugem (drugih); in vsaka zanikuje možnost, da bi del lahko bil celota. Rezultat tega je, da nobena kategorija ni privilegirana niti ni nobeden od vidikov kategorij statičen. Ena od stvari, ki naj bi jih vseboval naš diskurz o mestu, je vnovično uokvirjanje, vnovično razmeščanje ter vnovično kategoriziranje gornjih predlogov. To naj bi bil diskurz, ki odpira možnosti. Kakšne bi lahko bile nekatere od njih?

Uporaba pojma abstraktni prostor/socialni prostor<sup>29</sup> nam pomaga razumeti, kako abstraktne ekonomske odločitve strukturirajo načrtovanje naših mest. Istočasno pa nas opominja, da to abstraktno strukturirano mesto naseljujejo tudi socialni akterji, ki pogosto uporabljajo mesto in proizvajajo prakse, ki jih ti načrti morda niti ne zaobjemajo. Tako niti abstraktna struktura niti socialna pripoved ne zaobjameta mnogoternosti mesta. Če pa razumemo, da je abstraktna oblika neodvisna od socialne prakse, pa se hkrati vendarle uteleša skozi njo, in da je socialna praksa sicer omejena z abstraktno formo, pa vendar od nje neodvisna, nam to pomaga dojeti mnogoterne odnose in proizvodne sposobnosti znotraj katerega koli mesta.

Četudi opisovanje strukture običajno zanikuje vlogo akterjev, pa upoštevanje destrukturiranega mesta znotraj iste kategorije odpira strukturo svetu akterjev in akcij. Prepletanje strukture in njenega nasprotja nas prisiljujeta, da skozi naše konceptualne in izkustvene prakse ugotavljamo, kdaj strukturo imamo, kdaj pa se skozi njo ne utelešamo. Struktura in njeno nasprotje postaneta hkrati podlaga in koncept, in to z uresničenjem enega in drugega, pa tudi z njunim formiranjem skozi strukturirajočo konceptualno prakso. Če so mesta tako destrukturirana kot strukturirana, potem obstoj strukture hkrati determinira in je determiniran skozi prakse in delovanje. Na podoben način se prepletajo tudi objekti in subjekti, in sicer tako, da prvi ustvarjajo podlago, drugi na njej izvajajo svoje prakse, oboji pa se v tem procesu definirajo.

Pri uporabi naših kategorij moramo vedeti, da prizorišča niso samo objekti ali lokacije. Oblikujejo in razkrivajo se namreč skozi prizore, kot jih vidijo različni akterji z različnimi odnosi

do prizorišča. Vendar pa prizor ni neodvisen od prizorišča. Isto velja tudi za prostor. Prostor materialno lahko obstaja kot skupaj objektov. Da pa bi lahko obstajal kot socialni ali kulturni prostor, potrebuje akterje, ki bodo definirali tako njegov pomen in izgled kot tudi prakse, ki iz nikjer napravijo nek prostor.

Napraviti prostor v tem smislu pomeni poznati in definirati prakse, ki nam povedo, kaj ni prostor, se pravi, kaj je neprostor. Neprostor tvori pomemben del naših mestnih praks: opozarja na prizorišča dvoumnosti, protislovnosti in anonimnosti. Poleg tega akterjem pove, kam spadajo in kam ne, kdaj nekje so in kdaj ne. Biti nekje in biti nikjer tvorita pomemben del naše izkušnje mesta: enako velja tudi za tekstualno mesto in doživeto mesto. Prepletata se in obstajata kot dela drug drugega. Drug drugega potrebujeta in zahtevata, in to zgolj prek akterjev, ki se vdajajo različnim načinom razmišljanja in različnim praksam, skozi katere se ta odnos uresničuje.

Vsak del našega mesta je ob nekem času oblikoval neki namen. Za mnoge od nas je ta namen brez pomena. Vsak dan si ga na novo izmišljamo in ga spreminjamo. Vsak prostor in vsak kraj v našem mestu je za vsakega od nas rezultat ravnovesja med nameravanim in neneravnavanim. Enako velja tudi za predvidljivo mesto in mesto presenečenja. Ravnovesje je tisto, zaradi česar je mesto za vsakogar od nas vabljiva ali pa strah vzbujajoča realnost. Naše delovanje in naše prakse pa so tisto, kar proizvaja ravnovesje ali pa njegovo odsotnost.

Vsi čutimo, da nam mesta, v katerih živimo, kažejo in nas definirajo. Hkrati pa na različne načine definiramo prakse, ki so za nas spontane; prakse, ki niso niti del našega običajnega reda niti jih ne zahteva kak višji red. Vdajamo se redu in se mu hkrati upiramo – vsakdo od nas na drugačen način in v drugačni meri. Enako velja za tisto, kar vemo, in tisto, česar ne vemo. Živimo v svetu nenehne komunikacije, pa je v naših mestih vseeno veliko tišin. Tišin o spodnjih slojih, o nemočnih, o marginalnih. Nemočni seveda še kako govorijo in delujejo v okviru svojih vsakodnevnih taktik, vendar pa njihove prakse in glasove prikrivajo in tišajo strateške prakse in teoretski diskurzi moči, ki hkrati opisujejo in vodijo strategijo ter marginalizirajo in tišajo vsakodnevno taktiko.<sup>30</sup>

Še naprej bi lahko opisoval kompleksne medsebojne odnose, ki s pomočjo vsake od teh kategorij postanejo mogoči in nujno potrebni. Najvažneje pa je, da si zapomnimo, da teh kategorij ne bi smeli uporabljati kot čistih konstruktov nekega teoretika, temveč kot del diskurza, ki zaobjema mnogoternost načinov vedenja in bivanja v mestu. Če načini vedenja konceptualno širijo naše občutenje mesta – kako bi to lahko pomagalo arhitektom?

<sup>30</sup> Za obravnavo razlike med taktiko in strategijo glej Michel de Certeau, op. cit.

Rezultat bi lahko bila knjižnica, kot je tista, ki so si jo zamislili Scogin, Elam in Bray v kraju Buckhead v državi Georgia. Ne služi zgolj potrebi skupnosti po knjižnici, temveč je tudi prostor, kjer samski(e) žurerji(ke) lahko parkirajo s plačilom parkirnine, ki gre za vzdrževanje knjižnice, in kjer bralcem knjižnica sama ponuja prvovrstne funkcionalne usluge, hkrati pa nudi najboljši razgled na središče Atlante. Rezultat bi lahko bil tudi nastanek takšnih javnih umetniških projektov, kot je bil projekt Fearyja & Herona v Peckhamu, eni od londonskih delavskih skupnosti, ki ni služil le čaščenju umetnosti, temveč je tudi definiral prostor za javno srečevanje in izmenjavo, za katerega prej ni bilo čutiti, da na javnem trgu sploh obstaja. Rezultat bi lahko bil načrt, kakršnega sta na natečaju za Dantejev trg v Genovi predstavila Machado & Silvetti; načrt spomenika, ki marginaliziran trg ponovno vpleta v mesto in ustvarja nove prostore za socialno gibanje in interakcijo znotraj samega spomenika. In končno – to je samo nekaj primerov – bi rezultat lahko bil Komunalni zdravstveni center v Lambethu, kot so si ga zamislili Edward Cullinan in družabniki. Ne ponuja le zdravstvenega doma, komunalnega centra, vrta in prostora, kamor je prijetno priti kar tako, temveč bogati enega najrevnejših londonskih predelov s proslavljenim in nagrajenim arhitekturno stvaritvijo.

Širjenje naših načinov poznavanja mesta seveda ne more zagotoviti politične ali ekonomske moči niti ne more razširiti pristojnosti arhitektov kot presojevalcev zamisli o mestu. Lahko pa ustvari nove možnosti in nove potenciale za na novo definirane in transformirane arhitekturne prakse. Skrajno kritično lahko opominja arhitekta, naj si ogledajo svoja prizorišča/prizore in razmišljajo, kaj takšna prizorišča/prizori predstavljajo. Nanje lahko gledamo kot na singularne oblike, lahko pa jih vidimo kot kompleksne prostore, ki mnogoternost utelešajo vedno in sočasno. Pomislimo samo na Campo v Sienni v Palovem času. Je sočasno simbol arhitekturne odličnosti, prostor za krajevni ritual, mednarodno turistično središče in predmet pozornosti mednarodnih medijev. Njegovo bogastvo je v njegovi mnogoternosti.

Zavest o mnogoternosti odpira praksi nove lokacije in prizorišča. Če mesto razumemo kot mnogoterno, potem lokalne prakse, ki jim jaz pravim taktične prakse, postanejo ravno tako relevantne kot strateške prakse. Ustvarjanje prizorišč za moč postane tako le eno od prizorišč/prizorov arhitekturne prakse. Če je v singularnem mestu prizorišče moči – središče mesta, poslovni del mesta – edini prostor v mestu, ki ima pomen, potem to jemlje vrednost številnim drugim prostorom za prakso. Upoštevanje mnogoternosti sicer ne pomeni nujno poti do moči, omogoča pa nam, da cenimo nove prakse, ki smo jih do

sedaj ignorirali. Delovanje v korist revežev in marginalcev, razmišljanje o arhitekturi praks in ne oblik in vzpostavljanje novih dialogov z lokalnim življenjem – pa naj bodo to brezdomci, ženske, sosedska omrežja ali pospeševalci razvoja – ki pa ne prepoveduje dialoga s svetovljanskim, je lahko ravno tako ljubeznivo in ustvarjalno početje kot konvencionalna praksa, ki se povezuje z močjo in deluje zgolj v območju strateške prakse.

Omejitve, s katerimi smo uokvirili svoja videnja mesta, je mogoče zavreči. Razumevanje mnogoternosti postavlja na laž naše lastno solipsistično in omejeno videnje ter odpira možnost drugačnega. Arhitekti lahko k temu prispevajo na toliko različnih načinov. Kontrolo je mogoče zmanjšati v prid učinkovitosti ali taktike začasnosti. Možna so zaveznitva med številnimi različnimi skupinami in akterji, ki predstavljajo številne različne realnosti in možnosti. Če statusi in časti prihajajo iz drugih virov, kot so centri kulturne moči, to lahko prispeva k spodsekanju kulturne kontrole tistih, katerim so arhitekti po tradiciji vedno služili.

Najbolj pomembno pa je, da zaradi zavesti o mnogoternosti določeni deli mesta – navadno deli, kjer je osredotočena moč – ne bodo več neobhodni in privilegirani. Četudi se moč zaradi tega ne bo spremenila, pa jo bo vendarle težje naturalizirati. Ko bo svet različnih mnogoternosti nekoč bolj domač pojem, kot je to danes, bodo močni z vsem, kar predstavljajo, sicer še vedno močni, vendar pa ne bodo več nujno privilegirani niti jih ne bo več mogoče zamenjati z vsemi tistimi "drugimi", ki so različni. Še več – njegova prizorišča in strategije, njegove teorije in metafore, njegovi akterji in prakse ne bodo več naturalizirani in valorizirani kot del, ki definira celoto. Arhitekti se bodo odprli diskurzu, v katerem sicer obstaja moč in je struktura pomembna, vendar pa v njem akterji tudi prakticirajo in producirajo, delujejo in ustvarjajo ter si prizadevajo definirati mnogoterna prizorišča zase in za druge. Tu je priložnost za arhitekturo mnogoternih možnosti, kakršno implicira smiselna in ustvarjalna *civitas*.

Profesor EDWARD ROBBINS, rojen 1944 v Brooklynu, New York, se že več kot dvajset let ukvarja z vprašanji urbane sociologije. Na temeljih neomarksističnih teorij, ki so jih postavili Lefebvre, Harvey in Castells, njegova provokativna razmišljanja o urbanih strukturah kot protislovnih raznovrstnostih ljudi, krajev in praks, odpirajo nov način pristopa k mestu, k ustvarjanju *civitas*. Od leta 1987 predava na podiplomski šoli za oblikovanje na Harvardovi univerzi v Cambridgu, ZDA. Leta 1994 je pri založbi MIT izšla njegova knjiga *Why Architects Draw? The Social Uses of Drawing*.